

Helsefremmende stedsplanlegging

Michael 2019; 16: Supplement 23: 33–40.

Det finnes mye god kunnskap om sammenhengen mellom stedsplanlegging og beboernes og brukernes helse på kort og lang sikt, blant annet innenfor fag som samfunnsmedisin, samfunnsgeografi, sosiologi og psykologi. Det er både generell kunnskap og kunnskaper om hvordan omgivelser fungerer og oppleves på det stedet det gjelder. Ofte kan det gå tungt å få omsatt slik kunnskap i praksis i planleggingsprosessene. I kommuner som forplikter seg i henhold til FNs bærekraftsmål, vil helseaspektet kunne komme tydeligere fram og få større gjennomslag.

Da FN vedtok bærekraftsmålene i 2015, var et av målene bærekraftige byer og samfunn. Til dette hører blant annet allmenn tilgang til trygge, inkluderende og lett tilgjengelige grøntområder og offentlige rom. Det er stedsplanleggerens ansvar å legge til rette for dette og alt annet vi etter hvert vet skal til for at folk skal trives og være ved god helse, både når det bygges nytt og når det skal gjøres tilpasninger og skal skje forandringer i eksisterende miljøer.

Det er en ambisjon i Norge at helseaspektet skal inn i alle politiske prosesser. Dette gjelder også for det som skjer i regional og kommunal planlegging, og helt ned til de enkelte byggesakene. Men hvem passer på at dette skjer på grunnlag av adekvate kunnskaper om helse, trivsel og omgivelser, om hvordan sammenhengene egentlig er, og om hva som betyr noe?

Klær skaper folk, heter det. Men omgivelsene virker også inn på menneskene som holder til der på samme måten. Stedsplanlegging er ikke ferskvare med «best før...». Det meste av de fysiske strukturene som omgir oss, er planlagt for lenge siden. Det meste av det vi planlegger nå, vil som regel vare lenge, enten vi vil det eller ikke. Stedsplanlegging består i å leve med både historie og framtid og å være med på å utforme folks levekår.

Helse og trivsel er begreper i forandring. Gamle dagers trusler i form av smittsomme sykdommer, fysiske og kjemiske belastninger og sosial nød er riktignok fortsatt der, men samfunnsplanlegging og helsefremmende og

BLOKSBERG ER TIL SALGS

Taksten er på 35 millioner. Rett over påske åpnes det for bud på eiendommen. **SIDE 10**

VIL HA FLERE UT PÅ TUR

Det er mange flotte turer i distriktet – nå settes det inn et støt for folkehelsen. **SIDE 4-5**

LARSEN ØIVIND

SOFIES GATE 5
0170 OSLO

Fredrikstad Blad

Tirsdag 23. april 2019 UKE 17 • NR. 92 • 131. ÅRGANG • TIPS: 02303 • LØSSALG KR. 40 • F.B.NO

Dagen er 9 timer og 2 minutter lengre enn ved vintersolverv.

Fredrikstad er i ferd med å bli «de eldres by»

PENJONISTENES SENTRUM: Snittalderen på beboerne i de fire nyere sentrumsprosjektene Gamle Stadion, Bellevuehagen, Bryggerifjellet og Verkstedveien er på henholdsvis 71, 65, 60 og 70 år. I det som i dag defineres som byområdet i Fredrikstad bor det 9.864 mennesker. 1.155 av disse er under 18 år, mens 3.420 er over 60 år. I dag starter FB en artikkelserie om hvordan byen skal få flere yngre mennesker til sentrum. **SIDENE 2-3**

GO PLUS: Beboerne i de sentrumsnære blokkene på Bryggerifjellet, sør på Kringsjø, er i snitt 60 år. Peter Kurran (66) elsker beliggenheten og utsikten. **FOTO: ERIK HAGEN**

ANTIRUST-BEHANDLING
KJØP 2.500,-
GRATIS DEKKNETTLE HELE 2019!
PERSONAL-LE OG PRIS!

ANTIRUST
Getfold
Dekk & Antirust AS
Andromeda: TEL. 69 16 01 36
Stasjonsveien 6A, Skjoberg
Man.-Onn. 8-16. Lørdag etter anside

Figur 1: Fredrikstad – fine bygg i en by i vekst. Men er det bærekraft hvis man lar hensynet til demografi og sosial utvikling vike for ønsket om å tiltrekke seg velstående pensjonister? (Reprofoto: Øivind Larsen 2019)

forebyggende tiltak holder stort sett stand mot disse truslene i vårt samfunn og har potensial for å forhindre at uheldige forhold oppstår og utvikler seg videre. De i samfunnet som likevel får plager, tas imot av et helsevesen på en måte som mange andre land misunner oss, og den eventuelle bitre nød er en oppgave for trykdevesenet og NAV. Derfor har vi gradvis fått en folkehelse som ligger på et høyere nivå enn for bare noen tiår tilbake. *Trivsel* og *subjektiv helseoppfatning* blir nye nøkkelord. Men dersom helse skal være inkludert i politisk stedsplanlegging, er det ikke nok å sette av grønne områder og å plassere benker i parken. Stedsplanlegging som gir et helsefremmende og bærekraftig miljø er mer enn det.

Hva virker?

Det finnes en omfattende litteratur om sammenhengen mellom miljø og helse, både på befolkningsnivå og for den enkeltes helserisiko, helse og trivsel. Problemet er at litteraturen er vanskelig å orientere seg i. En ting er at meninger, allmenne verdiavveininger og eksakte kunnskaper ofte er blandet sammen. En annen sak er at mye av forskningen er utenlandsk og ikke uten videre er overførbart til norske forhold. Det tredje og viktigste er imidlertid at forholdet mellom omgivelser og helse, spesielt boligområder og helse, er så avhengig av konteksten i tid og rom at det er vanskelig å finne fram til det allmenngyldige. Mange steder i verden er dessverre forholdene fortsatt slik at man kan gå omkring med en lærebok i miljøhygiene fra 1800-tallet og der finne råd om effektive tiltak som er aktuelle også nå. I moderne samfunn er det heldigvis ikke slik lenger. Forebyggende innsats har virket, og helsa er blitt en annen.

Med utvidelse av folkehelse målet til også å omfatte helsefremmende tiltak og trivsel, ble psykososiale forhold langt viktigere, men i tillegg ble suksessfaktorene mer subjektive.

Dessuten er det slik at selve *stedsbegrepet* er under utvikling, sett i et bærekraftperspektiv. Et fungerende «sted» har funksjoner som møter innbyggernes krav til arbeid, bolig, offentlige tjenester og sosiale aktiviteter. Det kan blant annet oppnås ved å gjøre samfunnene større, slå sammen steder slik at man får større enheter som samlet sett nok er mer robuste og bærekraftige. Men dette kan også føre til nye belastninger på trivsel og folkehelse, slik at heller en klok videreutvikling av nå-situasjonen, eventuelt simpelthen en oppdeling i mindre enheter, ideelt sett, kunne ha vært bedre. I slike saker må lokalkunnskap supplere oppdatert, allmenn fagkunnskap for at man skal kunne finne langsiktig fungerende løsninger.

Noen linjer

Derfor har vi tre forfatterne av dette kapitlet gjort en omfattende, systematisk litteraturstudie for å identifisere hovedlinjene i sammenhengen mellom helse og stedsplanlegging (1). Støy, støv og andre fysiske risikofaktorer er stort sett tatt hånd om gjennom gjeldende lover og forskrifter. Skjerming mot slikt er blitt en selvfølge. De sosiale og psykologiske faktorene som er viktige for den nye folkehelsa og for om et område skal ha sosial bærekraft eller ikke, er ikke så godt dekket. Hva er da det som gjør samfunnene trygge, stabile og fremmer helse og trivsel?

Tekniske og estetiske kvaliteter som har *varig verdi*, synes å være et viktig punkt. Hva dette er, kan planleggingshistorien fortelle om. Hvorfor er f.eks. enkelte etablerte boligstrøk mer attraktive enn andre? Omvendt: Hvorfor er det noen steder blitt slum? Fordi befolkningen, behovene og preferansene endrer seg, blir *tilpasningsdyktighet* en egenskap i seg selv, både for enkeltbygg og strøk.

Variasjon ser dessuten ut til å være en positiv faktor i seg selv, fordi ulike preferanser innfris, men også fordi variasjonen tiltrekker ulike folk og ulike aktiviteter.

Betydningen av *allment tilgjengelige grøntarealer* med gode estetiske og funksjonelle kvaliteter synes å være tillagt stor vekt i de fleste samfunn. Hvordan disse kvalitetene oppleves, kan imidlertid være forskjellig. En åtteåring i Oslo som skulle ut for å leke i 1940-årene, hadde løkker og ubebygde tomter med tistler som stakk, borrar som satte seg fast i gensenen, tomflasker og skumle fylliker som sin spennende villmark. Det var datidens urbane naturopplevelse for mange barn. Det var, sett i et nåtidsperspektiv, ikke så bra. Men i 2019 kan åtteåringen måtte ringe på en dørklokke i en fremmed boligblokk der utbyggeren for å maksimere utnyttelsesgraden for tomta, har lagt grøntarealet på taket. Man må inn i oppgangen og ta heisen opp. Urbanismens nye villmark er langt mer utilgjengelig. Ringe på gjør åtteåringen neppe.

God tilgang på *sosial og fysisk infrastruktur* er viktig. Dette er ikke bare nærbutikker og kafeer. Det må også være plasser der man naturlig møtes på uforpliktende vis og uten at det koster noe. Dessuten må stedets infrastruktur være slik at også de med dårlige bein eller som ikke lenger behersker sykkel, kan komme seg rundt uten å sveve i fare for å bli kjørt ned, verken av biler eller miljøriktige syklist.

Kriminalitet og utrygge områder har ofte et forstadium som preges av *tagging og annen vandalisme*. Tiltak mot dette ser ut til å ha en effekt som strekker seg lenger enn til de tilgrisede husveggene. En strategi mot dette ser ut til å være godt folkehelsearbeid.

Et nøkkelbegrep er *fattbarhet*, dvs. at bygninger og strukturer har en størrelse og utforming vi føler at vi behersker og har et forhold til, ikke føler avmakt overfor. Den alminnelige og nærmest kontinuerlige motstanden mot utbygges press for å bygge høyhus, må sees i et sosialpsykologisk perspektiv. Denne motstanden bør tas på alvor.

Hvilken grad av *migrasjon*, dvs. boligskifte man ser for seg og legger til rette for, er også en miljøfaktor. Boliger beregnet på bare å være et trinn i en boligkarriere, kan hindre stabilitet for dem som ønsker å slå seg til ro og bli værende. Det samme gjelder steder der bedrifter skifter hele tiden.

Noe som ser ut til å være særlig viktig, er at befolkningen selv får *være med på å bestemme* hvordan det offentlige rommet skal utformes og brukes. Ved å trekke brukerne sterkere inn i planleggingen, lærer de også retorikken i utbyggingsmarkedet nærmere å kjenne. Saksframstillinger som spiller mer på følelser og meninger enn kunnskaper, er velkjente i denne delen av samfunnslivet. Den eierskapen som oppnås ved at folk trekkes inn i beslutningene på en forpliktende måte, har effekter også på andre arenaer.

Planlegging som tar hensyn til overordnede prinsipper som bærekraft, trivsel og helse, er enklere å få til hvis planleggingen også *styres av en overordnet hånd*. Norsk stedsplanlegging, især utenom storbyene, er ofte blitt slik at det er utbyggerne selv som står for planarbeidet for enkeltprosjekter, mens kommunen bare blir godkjennende instans. Dette er et tankekors.

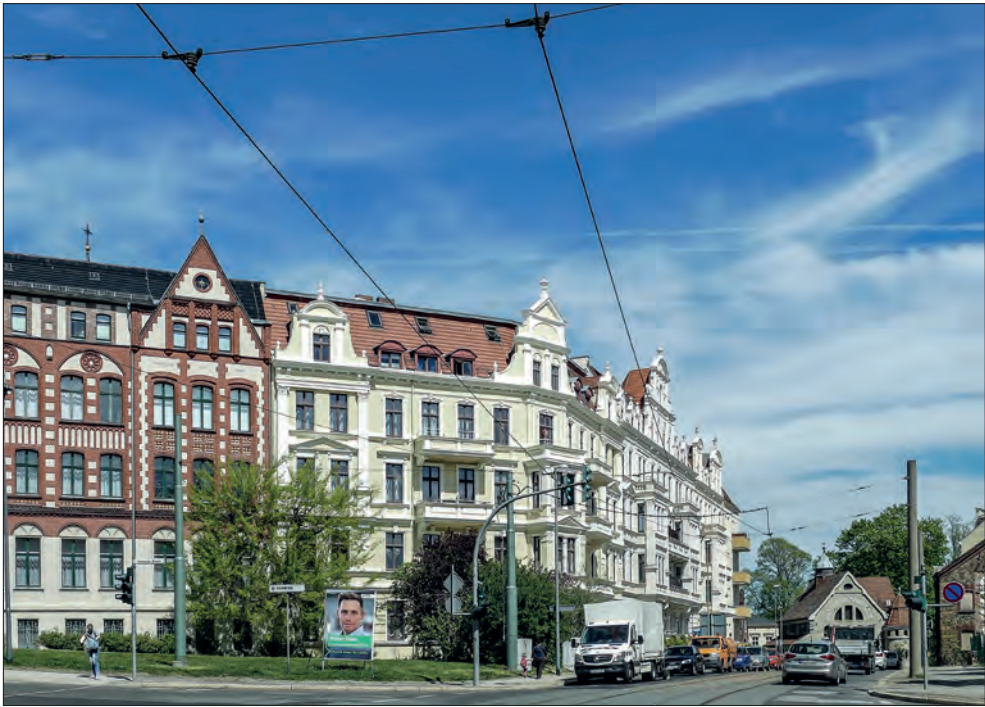
Et kjent problem er at befolkningens engasjement ofte er omvendt proporsjonalt med påvirkningsmulighetene. Tidlig i planleggingen er påvirkningsmuligheten stor, men engasjementet som regel lite. Når et prosjekt nærmer seg slutføring, er derimot engasjementet stort, mens mulighetene for å endre noe er liten. Allmenn folkeopplysning om hvordan stedsplanlegging foregår, har derfor et betydelig potensial i seg selv.

Typisk norsk?

Er noe av dette spesielt viktig i Norge, eller har vi kanskje noe spesielt i Norge som ikke andre har?

Det ene er Norges *geografiske beliggenhet*. Store deler av Norge ligger langt mot nord, mens faglitteraturen handler om forhold i sørligere land. I Norge har vi lange perioder med mørketid og kulde som gjør det mer utfordrende å være ute. Dette stiller spesielle krav til å etablere møteplasser som også fungerer når det er mørkt, vått og kaldt.

Geografien gir også mye *lav sol* og tilsvarende *lange skygger*. Dette gir særlige utfordringer for boligstrøk. Hvordan kan man sørge for at alle får mest mulig av den sola som tross alt er der og stråler fra den lave horisonten?

*Figur 2: Det kan hende at stedsplanleggerne som arbeidet i den store vekstperioden på slutten av 1800-tallet, hadde knekt en kode, nemlig at de hadde funnet en størrelse og en form på enkelthus og bebyggelse som viste seg å samsvare med folks preferanser over ganske lang tid. At mange av den tids hus og strøk etter hvert ble preget av forfall, skyldtes oftest andre forhold enn husene og områdene i seg selv. Kanskje hadde datidens arkitekter og stedsplanleggere funnet en faktor som henger sammen med selve menneskenaturen? Det er ikke nostalgi å tenke slik. Det kan være at historien viser allmenngyldige elementer som kan tilpasses tidsaktuelle behov og moderne formspråk, og bør tas med inn i vår tids arkitektur og stedsutforming. Bildet viser rehabiliterte hus i Görlitz i Sachsen.
(Foto: Øivind Larsen 2019)*

Boliger med store ulikheter i lys og skygge skaper også andre ulikheter. Ikke minst sosial ulikhet.

Dette har også sammenheng med *nordmenns forhold til naturen*. Natur ser ut til å innta en høyere plass i bevisstheten her i Norge enn i mange andre land. Den positive verdien vi tillegger *utsikt*, henger sammen med dette, mulighetene for å kunne la blikket gli over de sju blåner fra stuevinduet. Se bare i boligannonse, hva som framheves der! Det er imidlertid ikke alltid hensynet til utsikt fra boligene har veid spesielt tungt når nye

Figur 3: Husene på bildet er nye. Sentrale Dresden ble totalt utbombet 13. februar 1945, og alt måtte bygges opp fra grunnen av. Man valgte å gjenoppbygge bykjernen med den gamle arkitekturen og byplanen. Kanskje restaurerte man da noe av byens «sjel»? Det som ga og gir trygghet og tilhørighet? (Neumarkt. Foto: Øivind Larsen 2019)

boligfelt er blitt etablert, selv der dette hadde vært fullt mulig å gjøre. Og utsikt gjelder ikke bare utsikten fra de nye boligene. Det kan være at naboene *mister utsikt* på en måte som kunne vært unngått ved god kommunal byggesaksbehandling.

Naturen har selvsagt bruksverdi for livsutfoldelse på en lang rekke måter. Kanskje finnes det en egen, norsk variant av den betydningen av parker og grøntanlegg har på kontinentet. Kanskje er det for mange nordmenn ofte *eksistensverdien av naturen* som er viktigst som trivselsfaktor. Det er en positiv verdi som er uavhengig av alder og sosial tilhørighet. Bevisstheten om at «bakom synger skogene» er viktig, i det minste for beboere med norsk bakgrunn. Folk med annet kulturgrunnlag har ofte ikke noe forhold til skog og mark, hvis de da ikke er opplært til det helt fra barnehagen av, slik mange blir nå.

Betingelser for *frivillig stabilitet* er også en faktor som er viktig for et land der fraflytting og stagnasjon er et problem for mange lokalsamfunn. At det gir muligheter for at folk som ønsker det, kan bli boende der de trives gjennom lang tid. At boligen er slik at de kan tilpasses alderens og familiesituasjonens krav, og at samfunnet omkring gjør at dette er gjennomførbart og fornuftig. Derfor er bærekraft for helse og trivsel også et spørsmål om *bærekraft for lokalsamfunnet som helhet*.

Litteratur

1. Larsen Ø, Ridderström G, Nylenna M. *Planlegging for helse og trivsel*. Bergen: Fagbokforlaget, 2018.

Øivind Larsen

er professor emeritus i medisinsk historie og har utviklingen av forholdet mellom stedsplanlegging og helse som en spesialinteresse.

Institutt for helse og samfunn

Universitetet i Oslo

oivind.larsen@medisin.uio.no

Gunnar Ridderström

er utdannet sivilarkitekt ved Arkitekt høyskolen i Oslo. Han har doktorgrad om helse og fysisk planlegging fra NMBU, der han er førsteamanuensis ved Institutt for by- og regionplanlegging. Han er partner i konsulentfirmaet Citiplan som arbeider med byforming og areal- og transportplanlegging

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU)

gunnar.ridderstrom@nmbu.no

Magne Nylenna

er lege, fagdirektør i Folkehelseinstituttet og professor II i samfunnsmedisin ved Universitetet i Oslo. Han har tidligere vært redaktør av Tidsskrift for Den norske legeforening, generalsekretær i Legeforeningen og direktør for Nasjonalt kunnskapssenter for folkehelsen.

Folkehelseinstituttet

magne.nylenna@fhi.no